

Var farfar verkligen ett spöke?

– handledning för samtal kring pjäsen *Spöckfarfar* –

Liza Haglund & Johan G:son Berg

De som dagligen träffar små barn möter då och då undringar av filosofisk natur. Kanske är det just i det mötet som vi blir påmindas om varför det är så fantastiskt att umgås med barn. I de korta ögonblicken ser vi hela poängen som gör att vi orkar med vardagens alla praktiska bestyr. Vi får inblick i barnens värld och vi ser och lär oss också något om oss själva. Tankens frihet och möjlighet ger oss styrka.

”Vi vill ha mer av det här” som en förskollärare vi känner uttryckte det. Vad är det då ”det här”? Hon menade samtal om små och stora saker, där man tar sig tid att verkligen filosofera tillsammans med barnen. Utgångspunkten här är att det är bra att vårda frågorna. Det är kanske det allra viktigaste vi kan föra vidare. Att fånga frågan, undersöka olika svar och komma vidare i tanken genom att se nya frågor. Det är lek och allvar i tanken. Med denna text vill vi ge stöd och inspiration för att leda samtal med barn.

Spöckfarfar som undersökande gemenskap

En pjäs såsom *Spöckfarfar* väcker säkert en mängd olika funderingar och tankar hos de flesta som ser den. Det kan vara minnen av släkt, vänner eller husdjur som man har eller har förlorat. Det kan också ge tankar kring annat man läst eller sett på TV. Frågor om skådespelarna och rekvisita kan säkert också dyka upp. Sist men inte minst så kan det förstås vara frågor som pjäsen behandlar. Exempelvis kan man ju fråga sig: **”Vad händer efter döden?”** och **”Kan man bli ett spöke?”**, men också sådant som **”När är man kompisar?”**

Ett sätt man kan bemöta reaktioner efter pjäsen är att göra dom till en del av en undersökande gemenskap¹. Det innebär att man med ett eller flera barn diskuterar den undran barnen kommer med. Det handlar om att lyssna och lära av varandra, och att inte försöka komma med svaren själv. I början kanske det känns jobbigt att det aldrig kommer några svar, men efter ett tag brukar både barnen och samtalsledaren vänja sig. Det viktiga är att man finns där som samtalspartner och låter barnen komma med sina svåra frågor.

Reaktioner på en pjäs som *Spöckfarfar* kan komma lite när som helst, och det är viktigt att ta tillvara på sådana informella samtal. Man kan också samla en grupp barn med gemensam mognadsgrad och försöka sig på ett mer strukturerat samtal. Det är din egen nyfikenhet som är nyckeln, plus en öppenhet för att se och lyfta fram flera perspektiv.

¹ Haglund & Persson, *Öppet sinne- Stor Respekt*. Rädda Barnen, 2004

Hur pratar man om döden?

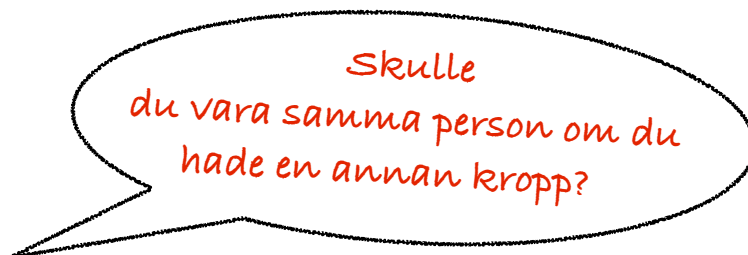
I pjäsen diskuteras flera olika sätt att förhålla sig till döden. Eriks mamma försöker förklara det som att farfar har blivit en ängel. Eriks pappa säger att farfars kropp håller på att multna som komposten på landet och han nämner också tanken på återfödelse. För Erik hjälper inte något av dessa synsätt. De tycks för abstrakta för att de ska spela någon roll för honom. Han upplever istället att farfar uppenbarar sig som ett spöke.

Det kan vara svårt att navigera rätt om man har barngrupper med barn som har olika bakgrunder och olika grader av övertygelse². Vissa föräldrar kan ha starka åsikter åt antingen det religiösa eller det sekulära hållet. Andra är måna om att bevara sina barns oskuldsfullhet. Om man dessutom själv har starka övertygelser eller erfarenheter kan det bli en utmaning att förhålla sig på ett bra sätt. Möjligen ska vi ändå se det som vår främsta plikt som pedagoger att ge barn tillgång till olika svar.

Vi skiljer på frågorna:

- Vad händer med mig när en annan person dör?
och
- Vad händer för personen när den dör?

Pratar vi om den första frågan så kan det handla om hur man ska klara sig utan personen, hur det är att sörja, och våra minnen av personen, eller hur det går till på en begravning. Den andra frågan kan handla om religiösa idéer om exempelvis himmelrike och återfödelse, alternativt naturvetenskapliga förklaringar som kan röra kroppens funktioner. Man kan också leda samtalet mot frågan vad det är som gör att vi är de vi är – är vi våra kroppar eller finns det själar?

Det kan också vara användbart att skilja mellan:

- Vad händer efter döden?
och
- Vad kan vi veta om vad som händer efter döden?

En som tror på återfödelse kan samtidigt säga att man inte egentligen kan veta vad som händer efter döden. Att det handlar om tro och inte om vetande. En del kanske nöjer sig med sin tro. Andra kanske kräver goda skäl för att tro något. Vad som är goda skäl för en behöver inte vara det för en annan. För en person kanske det räcker att man känner någon som säger sig ha sett ett spöke. En annan kanske kräver vetenskapliga bevis. Åter andra vill tro. Ibland vill barn leka med tanken, fantisera. Ibland vill de något annat. *De vill veta*. Anstränger vi oss lite grann, tar oss tid att lyssna, så hör vi nog skillnad. Kan man prata med barn om död och andra hemska saker? Ja, säger barnpsykologen Magne Raundalen och Jon-Hakon Schultz, fil. dr. i specialpedagogik, i sin bok³. Det menar att det är vår plikt att hjälpa barn göra det obegripliga så begripligt som möjligt.

² Dahlin, B. Om undran inför livet: barn och livsfrågor i ett mångkulturellt samhälle. Studentlitteratur, 1998

³ Raundalen, M. & Schultz, J-H. Kan vi prata med barn om allt? De – de svåra samtalen. Studentlitteratur 2010

Döden i språket

Barn möter och använder ordet död i sin vardag. Det kan vara spännande att undersöka hur man kan använda ordet 'död' och vad det kan betyda. Man "dör" i Tv-spel, och telefonen kan vara helt död.

Vad förstår barn om döden?

Ett av pjäsens huvudteman är döden. Det sägs ofta att barn under 5 år saknar utvecklat dödsbegrepp. De förstår exempelvis inte döden som slutgiltig, eller att alla kommer att dö⁴. Men det stämmer inte alltid och barns förståelse för begreppet död kan skifta mycket beroende på deras erfarenheter⁵.

En studie har visat att barn med akut leukemi passerar olika stadier av insikt som hänger ihop med deras erfarenheter. Deras begrepp om sin egen stundande död var oberoende av ålder. Normalbegåvade tre och fyraåringar visste mer om sin situation än vissa väldigt intelligenta 9-åringar⁶.

Barnen i studien ville höra en viss bok om och om igen och särskilt ett avsnitt⁷. Huvudfiguren ska dö och hon lägger stor möda på att ordna sin sista tid i livet. Det råder en viss fridfullhet i beskrivningen av hennes sista tid i livet. Detta verkade göra skillnad för barnen. Det verkar berättigat att säga att för barnen blev detta en god död, i motsats till en ond död. I Spökefarfar betonas vikten att ta farväl ordentligt. Om det inte är möjligt, så kan man göra det genom att minnas.

⁴ "Vårdguiden" exempelvis <http://www.vardguiden.se/Tema/Barn-och-foraldrar/Foraldrar/Doden/> (nerladdad 12-09-05)

⁵ Matthews, G. B. *The philosophy of childhood*. Harvard University Press, 1994.

⁶ Bluebond-Langner, M. *The Private Worlds of Dying Children*, Princeton University Press, 1980.

⁷ White, E B. *Charlotte's Web*. Harper & Brothers, New York, 1952.

FÖRFATTARES ERFARENHETER ATT TALA MED BARN OM DÖDEN

Tidigt sjuttital kom boken *Lasses farfar är död* skriven av Anna-Karin Eurelius och illustrerad av Monika Lind. Frågan vart man kommer när man dör besvaras i naturvetenskapliga termer. Budskapet var att döden är en naturlig del av kretsloppet. Man behöver inte se på döden som det slutgiltiga. Vi ändrar form och blir till nytta, kanske för en blåsippa. Pastor Stanley Sjöberg gav som svar ut en egen bok, *Lenas farfar är i himlen*. Hans förklaringar var grundade i religiös tro. Frågan restes om man överhuvudtaget ska konfrontera så små barn som 3-4-åringar med böcker om döden? Några tongivande författare gav sig in i debatten. De vittnade om erfarenheter av att läsa böcker om döden för de yngsta barnen och samtala om innehållet. Barn, skrev de, förhöll sig till ämnet på ett avdramatiserat sätt. Slutsatsen de drog var att det är vuxna som är rädda för att tala om döden, inte barnen.

Se: Holmberg, B. <http://tidningenkulturen.se/artiklar/litteratur/essaer-om-litteratur/11606-naer-farfar-blev-blasippa-om-doeden-i-barnboken>

Tema vänskap

Att ha vänner är viktigt för barn. Man kan ha vänner på förskolan men man kan som Erik i pjäsen också ha en vuxen, en släkting, som är en särskild vän. Förr eller senare ställer sig många barn frågan vad man kan förvänta sig av en vän eller vad det betyder att vara vänner. Ibland blir samtalen mer fruktbara enbart genom att vi själva håller isär vissa frågor som annars lätt blandas ihop. Vi gör distinktioner mellan olika frågor. Vill vi veta:

- Varför blir man vänner?
- Hur blir man vänner?

- Vad är en "bästa" kompis?
- Vem är ens bästa kompis?

Tips för samtal

GRUPPSAMTAL

Det kan ibland vara givande att samla en grupp barn och ha ett mer formellt samtal. Ibland kanske samtalen uppstår av sig själva. I båda fallen gäller det att både vara lyhörd för vad barnen försöker uttrycka och nyfiken på vad de egentligen menar. För att få till ett bra samtal finns det några tips man kan försöka ha i bakhuvudet.

Utgå från undran. Lyssna på vad barnen vill prata om och hjälp dem formulera en fråga som de undrar över. ”Är det här det som du undrar över?” ”Eller kanske det här?” Att samla frågorna på ett blädderblock är bra. Kanske kan frågan också illustreras med en bild? Skriv namn efter varje fråga. Sparar man frågorna kan man eventuellt låta föräldrarna ta del av vad barnen undrar över. Men främst kan barnen själva se och gå tillbaka till blocket när det blir äldre. Barn som inte deltagit i samtalet kan se att andra tänker på samma frågor som dem själva.

Att tolka varandra. Ett mål är att barnen ska prata *med varandra*. Hjälp dem därför att lyssna och förstå varandra.

- Är det någon som kan förklara vad X sade?
- Var det så du menade?

Hjälpa varandra att utveckla vaga idéer. Många har idéer som inte är färdigtänkta. När någon börjar och kanske inte avslutar sin tanke eller verkar osäker på vad de ville säga kan man fråga:

- Är det någon som tror de vet hur P menar?
- Känner någon igen det P försöker säga?

Relatera tankar till varandra. Ett sätt att få barnen att lyssna på varandra och se sammanhang är att hjälpa till att binda ihop deras tankar.

- Tänkte någon på samma sätt?
- På vilket sätt är det lika?

Uppmärksamma skillnader, göra distinktioner. Ord kan betyda många saker och en diskussion kan gå från förvirrad till jätteintressant genom att uppmärksamma att man egentligen pratar om olika saker.

- Håller du med P eller inte?
- Är X samma sak som Y?

Hålla en röd tråd eller låta tankarna virvla?

Både ett formellt och ett informellt samtal kan röra sig bort från ursprungsfrågan. Så måste det nog få vara för att det ska finnas utrymme för kreativa idéer och nya perspektiv. Emellanåt kan det ändå vara bra att försöka identifiera och uppmärksamma barnen på att det händer. På det sättet känns samtalet inte lika rörigt. På sikt kan samtalen uppfattas mer meningsfulla.

- Pratar vi om flera ämnen/frågor nu eller hör de kanske ihop?
- Ska vi fortsätta med det nya ämnet?

- Ska vi stanna upp och gå tillbaka till vår första fråga?

Ibland kan det vara många händer i luften och många trådar att dra i. Vi kan fråga:

- Vill du säga något helt nytt?
- Hör det ihop med det någon har sagt nyss?

Man kan med andra ord göra en distinktion mellan olika typer av inlägg eller kanske faser i samtalet. Vi kan skilja på att skapa idéer, ge möjliga svar till frågan, och sortera och bearbeta idéerna. Samtidigt ställs det kanske nya frågor. De kan man skriva upp på blädderblocket. Antingen för att komma tillbaka till, eller bara för att visa hur duktiga vi är som kan samla så mycket bra frågor. Samla på frågor!

Lästips

BARNFAKTABÖCKER - FILOSOFI

- Haglund, L (2001). Att tänka noga. En filosofibok. Stockholm. Tiden.
- Ekberg, P (2009). Tänk själv: en inspirationsbok för unga filosofer. Stockholm. Bonnier Carlsen.
- Olsson, R (2002). Arvid seglar: samtal om allt och ingenting. Stockholm. Alfabeta.

LÄRARHANDLEDNINGAR

- Haglund, L & Persson, A. J. (2004). Öppet sinne- Stor respekt,Handledning. Att föra filosofiska samtal med barn. Stockholm, Rädda Barnen.
- Malmhøster, B & Børresens, B. (2004). Låt barnen filosofera: det filosofiska samtalet i skolan. Stockholm, Liber.
- Malmhøster, B & Børresens. (2008). Filosofere i barnehagen. Bergen, Fagbokforlaget.
- Raundalen, M. & Jon-Hakon Schultz, J-H. (2010). Kan vi prata med barn om allt? De – de svåra samtal. Stockholm, Studentlitteratur.

KLASSISKA BARNBÖCKER OM DÖDEN

- Eurelius, A. K, & Lind, M. (1972). Lasses farfar är död. Stockholm, Gidlund.
- Sjöberg, S. (1972). Lenas farfar är i himlen. Stockholm, Normans förlag.
- White, E. B. (1952). Charlotte's web. New York, Harper & Brothers.

FAKTA -BARN OCH EXISTENTIELLA FRÅGOR

- Bluebond-Langner, M. (1980). The Private Worlds of Dying Children. Princeton, Princeton University Press.
- Dahlin, B. (1998). Om undran inför livet: barn och livsfrågor i ett mångkulturellt samhälle. Studentlitteratur, Lund
- Hartman, S & Torstenson-Ed, T. (2007) Barns tankar om livet. Stockholm, Natur och Kultur.
- Matthews, G. B. (1994). The philosophy of childhood. Harvard University Press.

Tack!

Obanteatern för förtroendet och värdefulla synpunkter

Lena Timmer, förskolechef Filosofiska, Enskede, för värdefulla tips